

ПЪТИЩА – ПЪТУВАНИЯ – ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ – ПОГЛЕДИ

Повод за настоящия тематичен брой бе едно провокативно изречение в мащабното изследване на Карл Казер *Различният поглед*. Като разглежда „западния“ поглед върху Балканите и Близкия Изток и анализира дискурсите на балканизма и ориентализма, авторът задава въпроса защо няма аналогичен оксидентализъм: защо интелектуалци и пътешественици от „Мала Евразия“ (Kleinasien) не обръщат внимание на Западна Европа, не я обикалят, не оставят образи за нея; с какво може да се обясни „дългото ‘мълчание’ [на Изтока] за Запада“. „Игнориране, пасивност или просто липсващо любопитство ли е то?“ (Kaser 2013: 179)

Този въпрос провокира любопитство, провокира към нов размисъл по темата за пътища и пътешественици. Карл Казер насочва вниманието към общи тенденции, структури и институции. Обществено-икономическите промени и свързаното с това развитие на образованието превръщат – според теорията на Юстин Стагл (Stagl 2002) – стимулирането на любопитството и на желанието за пътешествия в основни механизми за култивиране на личността в Западна Европа още от втората половина на XVI век нататък. Мощен тласък на пътуванията дава Просвещението, бурното развитие на науката и университетите, както и на търговията. Индустриализацията и урбанизацията, развитието на транспортните технологии и средства през XIX век „демократизират“ пътуванията, правят ги достъпни за широки слоеве от населението. Колониализмът определя основните посоки, в които се развива туризмът – от Запад на Изток – и води до хегемониалните, категоризиращи дискурси на ориентализма и балканизма, свързани и с развитието на научни направления като етнология и антропология. Западният поглед към Изтока остава „класическа“ тема и до днес, но вече в рамките на една силно критична и диференцирана (само)рефлексия върху символните географии¹. Тази (само)рефлексия доведе през последните двадесет години до разширяване на проблематиката с изследвания на пътищата, пътешествениците и погледа и от „Изток“ към света, към „Запад“². Въпреки това, голяма е потребността от нови изследвания, както показва статията на Харалд Хепнер, в която авторът си (и ни) пожелава една нова история на пътуванията/пътешествията и очертава важни насоки за развитието ѝ.

Интересът към широката проблематика път – пътуване – пътешествие е засилен и у нас и идва от различни науки³, но за българската етнология той, като

¹ Богата библиография – Brenner 1999; Pratt 1992; Walton 2005; Wolff 1994 и др.

² На тази проблематика са посветени значими проекти, като East Looks West, завършил с поредица издания: Bracewell 2009; Bracewell and Drace-Francis 2008; Bracewell and Drace-Francis 2008a; Bracewell and Drace-Francis 2009; виж също Petrov, P., K. Gel and K. Roth 2007; Петров, П., К. Гел, Д. Добрева, К. Рот, Г. Волф 2011 и др.

³ Нараства броят на публикациите – основно от страна на литературоведи, посветени както на отделни автори и пътеписи, така и обобщаващи изследвания, показващи широкото разпространение у нас до 1944 г., макар и с различна интензивност през от-

че ли, е относително нов. Донякъде това е свързано с историческото развитие на народоуката/етнографията/етнологията. Изследванията на народната култура започват да се развиват в периода на национално консолидиране; изграждането и укрепването на националната идентичност са сред основните цели, които си поставя народоуката до 1944 г. Не пътят, промяната, новото са в центъра на изследователския интерес на народовете, на преден план е търсенето на старината, на автохтонното и „автентично“ българското, на „дълбоките корени“. Картината на конструираната (селска патриархална) култура е свързана с процесите на модернизация. Макар и на пръв поглед парадоксално – именно поради това тази картина е по-скоро статична, отколкото динамична, подчертава „корените“, а не (представя) пътищата. В натоваването с положително значение на традицията и уседналостта учените-етнографи, едновременно общественици и политици, виждат средство за единение и засилване на общността солидарност във времена на бурни промени (Kassabova 2002, 2011).

Теренното проучване е сред основните методи на етнографията, обиколките на народовете са основно в България и/или в територии, останали извън пределите на държавата, в които доказването на българския етнически характер и засилването на българска национална идентичност на населението чрез силата на конструираната единна народна култура е от особена политическа значимост. Създадените от пътешественици и/или пътуващи с различни цели хора его-документи като писма, пътни бележки, дневници и други за пътувания в „небългарски“ земи не се превръщат в значим „обект“ за етнографското проучване, ценността им като извор за етнологията остава неоткрита и от видни български етнографи/фолклористи, изучаващи предимно традиционната селска култура (Дария Василева).

По политико-идеологически причини възможностите за странстване от „Изток“ на „Запад“ са силно ограничени по време на „Желязната завеса“. Силно ограничени поради това през този период са и етнографските изследвания на пътувания/туризъм/пътешествия извън страната. „Падането“ на „Стената“ доведе през 90-те години на XX век до такъв мащаб на задгранични пътувания, често водещи до трайно напускане, че бе използвано определението „екзодус“. „Само авантюристите остават в България“ бе шеговитото обобщение на ситуацията (Ditchev 2010). „Вълните“, напускащи страната, предизвикаха „вълни“ от научни изследвания и в приемащите страни, и у нас – днес миграционната тематика е сред най-широко застъпените в редица науки. Темата за пътуването, за „странстването“ е част и от диалога за границите и идентичностите. Настоящият брой на *Българска етнология*, обединяващ усилията на учени от различни дисциплини (исторични, етнологични, антропологични), от различни институции и от различни страни, цели да обогати историята на пътуванията/пътешествията като история на погледа върху другите и върху себе си.

Макар и подредени по хронологичен принцип, статиите не покриват плътно всички исторически периоди, по-скоро прибавят отделни щрихи към

делните десетилетия, на пътеписния жанр (Гюрова 1982; Дафинов 1998; Хаджикосев 2014).

една безкрайна картина. Представени са „класически“ образи на пътуващия доброволно или принудително човек – пътешественичката Златка Чолакова (Нурие Муратова) и туристическия (източногермански) поглед върху българското Черноморие (Лилия Узлова); изселници и бежанци и техните завръщания (Надеж Рагару). Същевременно статиите онагледяват преплитането на различни мотиви при пътуванията, трудността да бъдат разграничени пътешествията от пътувания с религиозни, търговски, образователни, научни, бизнес и други, лични, цели (Дария Василева, Кристина Попова, Росица Генчева, Раймонд Детрез).

Диференцираните конкретни изследвания показват комплексността на изследваните теми, а оттук и необходимостта от богат набор от методи и привличането на разнообразни извори. Плътните описания и анализи на автор(к)-ите в този брой въвеждат нови извори и/или изваждат от забравя имена и трудове. Дария Василева разкрива богатството и ценността на един принципно познат извор – пътеписа на Никола Начов. Други автор(к) и откриват неизползвани досега извори: пощенски картички, изпращани от източногермански туристи, почиващи на българското Черноморие; неиздадените в България пътеписи на Златка Чолакова и книгата на Курт Бизалски, както и архивните материали, свързани с тях; писма и автобиографични бележки на милосърдни сестри, прекосяващи граници на държави и континенти, част от една от най-мобилните женски професионални групи след Първата световна война; малко известните, макар и публикувани, книги-очерци за мисиите в България на католическите свещеници Виктор Сларис и Юлиан Хендрикс. Надеж Рагару обогатява темата, като създава и нови извори, провеждайки интервюта, анализирайки индивидуалните и колективните разкази на турци, изселници от България в Турция, и техните потомци, но и „обичайните дейности, фрагменти от съществуването, вещи и усещания, посредством които се прекосява времето, а местата биват назовавани като места“ (с. 243).

Не само се разширява разбирането на категорията „пътуващи“, но и самото „пътуване“ се дефинира широко: като странстване в пространството, но едновременно и във времето; като пътуване към себе си, в което се смесват и пренареждат „свое“ и „чуждо“, национално и наднационално; преплитат се мечтания, очаквания, спомени и реалност, свързват се настояще, минало и бъдеще.

Броят обогатява познанията ни за отминали исторически периоди, очертава по-ясно рамковите условия за пътувания/пътешествия през различни епохи и политически режими. Като показват кой какво и как вижда и разкриват какво показват текстовете както за описаните страни и места, така и основно за самите пишещи и за четящата ги публика, автор(к)ите помагат да се изведат характеристики на културно обусловения поглед и да се открият спецификите на конкретното време и място. Същевременно, като поставят в центъра на вниманието си конкретни личности, те с научна чувствителност и уважение показват сложността на индивидуалните преживявания и предпазват от (прибързани) оценки.

Текстовете допринасят както за реконструирането и уплътняването на картината на миналото в неговата многолика дълбочина, така и за деконструкцията на някои „митове“. Мозаичните шрихи към историята на пътешествията не позволяват на този етап генерализиращи обобщения. Но позволяват все пак въпроса дали наложената в науката представа за самовъзприемането на югоизточноевропейците като „различни“ от Европа и за противопоставянето „ние – Европа“ е единствена, дали отношението на България/Югоизточна Европа към „чуждата/нашата Европа“ е белязано предимно от страх и неразбиране (Рот 2011)? Или успоредно е съществувало самовъзприемане на югоизточноевропейците като част от Европа? Това, разбира се, не означава да се отхвърли образа на Бай Ганьо, необходим ни заради силния самокритичен заряд, който носи. И ако към образа на Бай Ганьо прибавим образа на българина/балканеца-европеец, то – за да се върна на изходния въпрос – може би няма оксидентализъм, защото югоизточноевропейците/балканците са се чувствали европейци и са споделяли и европейския ориентализъм – един (отново самокритичен) размисъл, към който ни насочват и Нурие Муратова, и Кристина Попова.

Настоящият брой показва колко много и различни теми могат да бъдат разгледани през призмата на пътуването, същевременно колко нови теми отваря то: като ключ към светогледа на българина на границата на две епохи (Дария Василева); за женската култура на пътуването, нейните маршрути и изразни форми и женската професионална мобилност в България в междувоенния период (Кристина Попова); за противоречивостта и сложността в преживяването на тоталитаризма от леви интелектуалци, формирани преди това (Нurie Муратова); за политиката на социалистическа България към туризма и за възприемането на българското Черноморие от източногерманските туристи (Лилия Узлова); като ново разбиране за връзките между антропология/етнология, литература и политическа цензура чрез примера за чуждия писател като антрополог, за българските му читатели като представители на местните „обекти на изследване“ и България като антропологичен терен, но не на „западен“, а на „братски“ (източногермански) пътешественик (Росица Генчева); за пътищата като завръщания (мечтани или осъществени, обичайни или случайни, налични в сферата на очакванията или в сферата на паметта) и разказването за тях като изграждане на принадлежност (Надеж Рагару).

Текстове (и образи) са отворени за широк кръг прочити и интерпретации. Като калейдоскоп определя книгата „Българска мозайка“ на Бизалски Росица Генчева. Като калейдоскоп, който всеки читател може да завърти, да открие и да пренареди своите акценти, се надявам да бъде възприет и този брой на *Българска етнология*. Като калейдоскоп, който хвърля мост не само между погледите на Изтока и Запада, но и между минало и настояще, между различни тематични области и различни науки и показва нуждата от нови „пътувания в науката“, от провокиращи въпроси и изследвания, при които наблюдението преминава в самонаблюдение.

Една нова история на пътуванията/пътешествията пожелава Харалд Хепнер. Надяваме се настоящият брой да отговаря на това пожелание – един брой

подарък-признание за приносите на Харалд Хепнер към (югоизточноевропейската) история по случай 65-я му юбилей.

Литература

- Гюрова, С. (Съст.) 1982.** *Пътища и пътешественици XIV–XIX век*. София: Български писател. [Gyurova, S. (Ed.) 1982. *Patishhta i pateshestvenitsi XIV–XIX*. Sofia: Balgarski pisatel]
- Дафинов, З. 1998.** *Хромият титан*. София: Изд. Къща „Родина“. [Dafinov, Z. 1998. *Hromiat titan*. Sofia: Izd. Kashta „Rodina“]
- Петров, П., К. Гел, Д. Добрева, К. Рот, Г. Волф 2011.** *Нашата Европа. Български представи за своето и чуждото 1870–1945*. София: Сиела. [Petrov, P., K. Gel, D. Dobрева, K. Roth, G. Wolf 2011. *Nashata Evropa. Balgarski predstavi za svoeto i chuzhdoto 1870–1945*. Sofia: Siela]
- Хаджикосев, Р. 2014.** *Пътуващият българин*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“. [Hadzhikosev, R. 2014. *Patuvashhtiat balgarin*. Blagoevgrad: UI “Neofit Rilski”]
- Bracewell, W. & A. Drace-Francis (Eds.) 2008.** *Undern Eastern Eyes. A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe. East Looks West. Vol. 2*. Budapest: CEU Press.
- Bracewell, W. & A. Drace-Francis (Eds.) 2008a.** *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe. East Looks West. Vol. 3*. Budapest: CEU Press.
- Bracewell, W. & A. Drace-Francis (Eds.) 2009a.** *Balkan Departures. Travel Writing from Southeastern Europe*. New-York-Oxford: Berghahn.
- Bracewell, W. (Ed.) 2009.** *Orientations. An Anthology of East European Travel Writing, ca. 1550–2000. East Looks West, Vol. 1*. Budapest: CEU Press.
- Brenner, P. J. 1999.** Der Mythos des Reisens. Idee und Wirklichkeit der europäischen Reisekultur in der Frühen Neuzeit. In: Maurer, M. (Ed.) *Neue Impulse der Reiseforschung*. Berlin: Akademie Verlag, 13–61.
- Ditchev, I. 2010.** From a socialism of migrants towards a Europe of mobilities. In: Krasteva, A., A. Kassabova and D. Karabinova (Eds.) *Migrations in and from SEE*. Ravenna: Longo Editore.
- East Looks West:** East European Travel Writing on European Identities and Divisions, 1550 – 2000 – research project at UCL School of Slavonic & East European Studies, 1999–2015. <http://www.ucl.ac.uk/ssees/research/funded-research-projects/east-looks-west-east-european-travel-writing>
- Kaser, K. 2013.** *Andere Blicke. Religion und visuelle Kulturen auf dem Balkan und im Nahen Osten* (= Zur Kunde Südosteuropas II/41). Wien/Koeln/Weimar: Böhlau.
- Kassabova, A. 2002.** *Migration und Familie. Familienforschung und Politik (Am Beispiel Bulgariens)*. Sofia: Variant 2000.
- Kassabova, A. 2011.** Wurzeln und Wege. Kontinuitäten im Wandel der Bilder von Migration in Bulgarien. In: Brunnbauer, Ulf, Karolina Novinšćak und Christian Voß, (Hg.) *Gesellschaften in Bewegung. Emigrationen aus und Immigration nach Südosteuropa*. München: Kubon und Sagner (= Südosteuropa-Jahrbuch, Bd. 38), 265–288.
- Petrov, P., K. Gel, K. Roth 2007.** *Fremdes Europa? Selbstbilder und Europa-Vorstellungen in Bulgarien (1850–1945)*. Berlin: LIT.
- Pratt, M. L. 1992.** *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. London-New York: Routledge.

- Stagl, J. 2002.** *Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst des Reisens 1550–1800.* Wien/Koeln/Weimar: Böhlau.
- Walton, J. K. (Ed.) 2005.** *Histories of Tourism: Representation, Identity and Conflict.* Channel View Publications. Clevedon/Buffalo/Toronto: Channel View Publications.
- Wolff, L. 1994.** *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment.* Stanford: University Press.

Анелия Касабова